

Adrian Sadłowski

Szkoła Główna Handlowa w Warszawie

**KONCEPCJA ROLNICTWA WIELOFUNKCYJNEGO
W PROPOZYCJACH KOMISJI EUROPEJSKIEJ
W SPRAWIE WSPÓLNEJ POLITYKI ROLNEJ PO 2013 R.**

*THE CONCEPT OF MULTIFUNCTIONAL AGRICULTURE
IN THE EUROPEAN COMMISSION'S PROPOSALS
FOR THE COMMON AGRICULTURAL POLICY AFTER 2013*

Słowa kluczowe: Wspólna Polityka Rolna, reforma Wspólnej Polityki Rolnej, funkcje rolnictwa, wielofunkcyjność rolnictwa, rolnictwo wielofunkcyjne, dobro publiczne, rozwój zrównoważony

Key words: Common Agricultural Policy, reform of the Common Agricultural Policy, functions of agriculture, multifunctionality of agriculture, multifunctional agriculture, public good, sustainable development

Synopsis. W artykule przedstawiono wyniki analizy propozycji Komisji Europejskiej w sprawie Wspólnej Polityki Rolnej po 2013 r. Badania koncentrowały się na tych elementach planowanej reformy WPR, które dotyczą zagadnień związanych z wielofunkcyjnym charakterem rolnictwa.

Wstęp

Warunkiem legitymizacji Wspólnej Polityki Rolnej (WPR) jest zgodność jej celów z oczekiwaniami społecznymi oraz akceptowalna skuteczność i efektywność realizacji tych celów za pomocą odpowiednich środków. Dlatego też projektowanie instrumentarium WPR podporządkowane jest określonym wcześniej celom strategicznym, które uwzględniają oczekiwania społeczne w zakresie polityki wobec rolnictwa i obszarów wiejskich.

Choć podstawową funkcją rolnictwa jest ukierunkowana rynkowo produkcja żywności oraz artykułów rolnych stanowiących surowiec dla przemysłu, wyniki badań europejskiej opinii publicznej wskazują na aprecjację w świadomości społecznej niekomercyjnych funkcji tego sektora gospodarki [www.ec.europa.eu]. Ma to ścisły związek z rozwojem interdyscyplinarnych badań naukowych, których celem poznawczym jest identyfikacja pozarynkowych funkcji rolnictwa oraz wycena dostarczanych przez rolnictwo dóbr nierynkowych. Wyniki tych badań stanowią jednocześnie podstawę dla formułowania rekomendacji dla polityków gospodarczych decydujących o kształcie przyszłej polityki rolnej. W ten sposób realizuje się rola aplikacyjna nauki.

Komisja Europejska w swoich propozycjach w sprawie kształtu WPR w kolejnej perspektywie finansowej, które zostały opublikowane w listopadzie 2010 r., uzasadniając potrzebę kontynuowania publicznego wsparcia dla rolnictwa, akcentuje problem ułomności rynku jako mechanizmu regulacji w sektorze rolnym, w szczególności w zakresie wynagradzania za produkcję dóbr publicznych i semi-publicznych. Podbudowę teoretyczną przedstawionej argumentacji stanowi koncepcja rolnictwa wielofunkcyjnego.

Wielofunkcyjność rolnictwa to zjawisko polegające na tym, że poza podstawową funkcją rolnictwa, jaką jest wytwarzanie produktów (surowców) żywnościowych i innych surowców organicznych służących produkcji przemysłowej, realizuje ono także inne funkcje mające znaczenie dla bliższego i dalszego otoczenia gospodarstwa rolnego. Efektem działalności rolniczej jest więc wiązka funkcji, z których część przejawia się na rynku – i te mogą być bezpośrednio wycenione, ale część, ważnych dla społeczeństwa funkcji, nie jest przedmiotem transakcji i kontraktowania [Wilkin 2010]. Oznacza to, że rola rolnictwa nie sprowadza się wyłącznie do spełniania funkcji komercyjnych, tzn. towarowej produkcji artykułów żywnościowych oraz surowców przemysłowych pochodzenia rolniczego. Działalność rolnicza obejmuje bowiem również wytwarzanie specyficznych dóbr niebędących przedmiotem transakcji rynkowych, tzw. dóbr publicznych i semi-publicznych.

Specyfika dóbr publicznych (semi-publicznych) polega na [Samuelson, Nordhaus 1995]:

- niekonkurencyjności w konsumpcji (tzn. że dane dobro może być użytkowane jednocześnie przez wielu konsumentów, bez uszczerbku dla żadnego z nich)/ograniczonej konkurencyjności w konsumpcji,
- niewykluczalności z konsumpcji (tzn. że brak jest możliwości wyłączenia jednostek czy grup z konsumpcji danego dobra)/ograniczonej możliwości wykluczenia z konsumpcji.

Cechy te powodują, że dobra publiczne i semi-publiczne nie są przedmiotem obrotu rynkowego, a w związku z tym, mimo że są powszechnie pożądane, brak jest bodźców ekonomicznych dla dostarczania tego rodzaju dóbr.

Decyzja o wytwarzaniu, a także alokacja dóbr rynkowych dokonuje się przez podmioty i mechanizm rynkowy. Decyzja o wytwarzaniu dóbr publicznych i ich zakresie jest domeną wyboru publicznego, a więc dokonywanego przez podmioty sfery politycznej w ramach mechanizmu życia politycznego [Wilkin 2010]. Zadaniem państwa jest określenie pożądanej podaży tych dóbr (uzasadnionej względami społecznymi), jak i zabezpieczenie warunków i środków niezbędnych dla uzyskania tej podaży [Krajewska, Milewski 2005].

Przedmiot, metodyka i cel badań

Praca ma charakter opisowy. Przedmiotem badań są propozycje Komisji Europejskiej w sprawie Wspólnej Polityki Rolnej po 2013 r.

Wybrany przedmiot badań (przedstawiony przez Komisję Europejską ogólny zarys reformy polityki gospodarczej wobec wsi i rolnictwa) jest przedmiotem abstrakcyjnym – nie istnieje samodzielnie, został natomiast utrwalony i jest przekazywany za pomocą środków technicznych (w formie dokumentów). W odróżnieniu od przedmiotów realnych (np. przedsięwzięcia), które poznawane są przez postrzeganie, tj. bezpośrednio, przedmioty abstrakcyjne mogą być poznawane wyłącznie pośrednio [Stachak 2006]. Fakt ten istotnie zawęził paletę dostępnych metod dociekań naukowych i przesądził o wyborze selektywnej analizy treści jako podstawowej metody badawczej. Selektywność analizy przejawia się w koncentracji na tych elementach propozycji Komisji Europejskiej, które dotyczą funkcji rolnictwa europejskiego.

Podczas badań wykorzystano materiał źródłowy – literaturę przedmiotu. Przy przetwarzaniu materiału stosowano metody dedukcyjne, zwłaszcza wnioskowanie.

Celem pracy było zweryfikowanie tezy: teoretyczne zaplecze propozycji Komisji Europejskiej w zakresie kształtu WPR po 2013 r. stanowi formujący się paradygmat rolnictwa wielofunkcyjnego, który dostarcza naukowych argumentów uzasadniających potrzebę wspierania tego sektora ze środków publicznych, stanowiąc podstawę legitymizacji WPR.

Funkcje rolnictwa w propozycjach Komisji Europejskiej w sprawie przeszłości WPR¹

Przedstawiając swoje propozycje na temat kształtu WPR po 2013 r., Komisja Europejska stwierdza, iż „*głównym zadaniem rolnictwa jest dostarczenie żywności*”, jednocześnie zwracając uwagę na to, że „*rolnictwo i leśnictwo odgrywają kluczową rolę w produkcji dóbr publicznych*”. Zdaniem Komisji Europejskiej zwiększenie korzyści społecznych ze stosowania WPR wymaga silnej polityki wsparcia publicznego ukierunkowanej na wynagradzanie rolników za wytwarzanie tych dóbr, ponieważ nie są one wystarczająco opłacane i prawidłowo regulowane przez normalnie funkcjonujący rynek: „*(...) wynagradzanie usług zbiorowych, które (rolnicy) dostarczają społeczeństwu, podniesie wydajność i skuteczność wsparcia i będzie służyć dalszemu uzasadnieniu istnienia WPR*”.

Komisja Europejska podkreśla, że przedstawione przez nią propozycje w sprawie kształtu przyszłej WPR zostały opracowane po rozpoznaniu, w trakcie debaty publicznej i konsultacji społecznych, preferencji Europejczyków w zakresie strategicznych celów WPR dostosowanej do stojących przed nią wyzwań. W preferencjach tych ujawniają się jednocześnie oczekiwania społeczeństwa europejskiego wobec rolnictwa i obszarów wiejskich, zgodnie z którymi rolnictwo powinno:

- gwarantować długookresowe bezpieczeństwo żywnościowe,
- dostarczać zróżnicowane produkty żywnościowe o wysokiej jakości,
- stosować techniki produkcji zgodne z wymogami w zakresie ochrony środowiska, zasobów wodnych, zdrowia i dobrostanu zwierząt, zdrowia roślin oraz zdrowia publicznego,
- gospodarować zasobami naturalnymi w sposób zapewniający zachowanie krajobrazu wiejskiego i różnorodności biologicznej oraz ochronę klimatu,
- stymulować rozwój obszarów wiejskich,
- zapewnić utrzymanie żywotności społeczności wiejskich.

Oczekiwania wobec rolnictwa wykraczają więc poza tradycyjnie przypisywane temu sektorowi funkcje. Świadomość wielofunkcyjnego charakteru tego sektora ułatwia osiągnięcie równowagi społecznej, przejawiającej się w społecznej akceptacji dla polityki Unii Europejskiej wobec wsi i rolnictwa.

¹ Cytaty zamieszczone w rozdziale pochodzą z Komunikatu Komisji... 2010.

Wprawdzie zawarte w Komunikacie Komisji Europejskiej „WPR do 2020 r.: sprostać wyzwaniom przyszłości związanym z żywnością, zasobami naturalnymi oraz aspektami terytorialnymi” uwagi na temat pozakomercyjnych funkcji rolnictwa są rozproszone po całym dokumencie, jednak wskazane w nim nierynkowe zadania tego sektora można pogrupować w cztery kategorie, odpowiadające klasyfikacji niekomercyjnych funkcji rolnictwa znanej z literatury przedmiotu, w której wyróżnia się funkcje środowiskowe, przestrzenne, społeczne i kulturowe.

Komisja Europejska akcentuje przede wszystkim środowiskowe aspekty działalności rolniczej, zwracając uwagę, że kontynuowanie reformy WPR może zapewnić „uzyskiwanie realnych wyników polityki publicznej (...) w zakresie (...) środowiska naturalnego”. Pożądane skutki środowiskowe mają zostać osiągnięte dzięki redukcji efektów zewnętrznych o negatywnym oddziaływaniu na przyrodę (np. zmniejszenie emisji gazów cieplarnianych) oraz dzięki wzmożonej produkcji środowiskowych dóbr publicznych, pozwalających na zachowanie walorów przyrodniczych ekosystemów (np. działania sprzyjające ocaleniu bioróżnorodności).

Osiągnięcie przytoczonych celów środowiskowych wymaga stworzenia przez państwo warunków brzegowych dla działań podmiotów gospodarujących, aby wytwarzały efekty zewnętrzne w dopuszczalnych lub pożądanych rozmiarach, a tym samym aby wynik tych działań, optymalny w ujęciu mikroekonomicznym, był jak najbliższy optimum społecznego [Zegar 2010].

Choć zarówno wprowadzanie instrumentów powodujących internalizację ujemnych efektów zewnętrznych, jak i tworzenie bodźców ekonomicznych dla dostarczania środowiskowych dóbr publicznych, mają duże znaczenie dla ochrony środowiska naturalnego, tylko te drugie działania dotyczą aspektu wielofunkcyjności rolnictwa. Środowiskowych funkcji rolnictwa nie należy bowiem utożsamiać z działaniami zmierzającymi do ograniczenia negatywnego wpływu tego sektora na stan środowiska naturalnego.

Rolnictwo jest dziedziną działalności człowieka, polegającą na ingerowaniu w przyrodę, czemu zasadniczo towarzyszą negatywne skutki, takie jak jałowienie gleb, zmniejszenie retencji wodnej obszaru, zanieczyszczenie wód, niszczenie siedlisk. Stosowanie przyjaznych dla środowiska technik produkcji, minimalizowanie użycia nawozów mineralnych na rzecz nawozów organicznych, ograniczanie zużycia środków ochrony roślin, zmniejszenie koncentracji produkcji i tym podobne działania redukują presję na środowisko przyrodnicze, a więc powodują minimalizację negatywnych efektów zewnętrznych towarzyszących działalności rolniczej.

Jednakże w specyficznych okolicznościach prowadzenie działalności rolniczej jest, biorąc pod uwagę skutki dla ekosystemu, korzystniejsze aniżeli zaniechanie prowadzenia tej działalności. Wówczas można mówić o pozytywnych efektach środowiskowych towarzyszących działalności rolniczej. Egzemplifikacją tego zjawiska jest działalność polegająca na wykaszaniu łąk oraz prowadzeniu wypasu zwierząt w Dolinie Biebrzy, co sprzyja utrzymaniu różnorodności biologicznej tego obszaru. Wcześniejsza ingerencja człowieka trwale zmieniła bowiem, głównie poprzez zaburzenie stosunków wodnych, charakter tego ekosystemu. Obecnie kontynuacja ekstensywnej gospodarki rolnej jest sposobem na zahamowanie ekspansji zakrzaczeń i naturalnej sukcesji drzew. Porzucenie działalności rolniczej spowodowałoby zanikanie bagien, *eo ipso* atrofie siedlisk wielu gatunków roślin i zwierząt, co wiązałoby się z utratą różnorodności biologicznej i walorów przyrodniczych ekosystemu [Bołtromiuk 2010, Sobiecki 2007]. Innym przykładem pozytywnego wpływu rolnictwa na środowisko naturalne jest ekstensywny wypas owiec na terenach górskich. Badania prowadzone przez przyrodników wskazują, że łąki wypasane charakteryzują się większym bogactwem składu botanicznego runi niż łąki koszone, a wypas zwierząt na naturalnych użytkach zielonych ma duże znaczenie ochronne wobec wartości przyrodniczej takich terenów [Klepacka-Kołodziejska 2010].

Do funkcji środowiskowych rolnictwa należy też zaliczyć zachowanie bogactwa gatunków (podgatunków, odmian) i różnorodności genetycznej roślin i zwierząt wyhodowanych przez człowieka oraz różnorodności biocenoz, ekosystemów i krajobrazów pochodzenia antropogenicznego, tj. zachowanie bioróżnorodności w samym rolnictwie i na obszarach wiejskich.

Komisja Europejska eksponuje również rolę rolnictwa w konserwacji rustykalnego krajobrazu, co można określić jako funkcję przestrzenną rolnictwa. Polega ona na kształtowaniu pejzażu rolniczego oraz układu i architektury zabudowań gospodarskich. Ich walory estetyczne są kwestią subiektywną, niemniej jednak wielu badaczy zalicza ten sposób zagospodarowania przestrzeni do dóbr publicznych.

W swoich propozycjach na temat kształtu zreformowanej WPR Komisja Europejska zwraca ponadto uwagę na społeczno-kulturowe znaczenie rolnictwa, wskazując, że: „w wielu regionach rolnictwo jest podstawą lokalnych tradycji i tożsamości społecznej”, a „(...) zróżnicowane struktury gospodarstw i systemów produkcji przyczyniają się do atrakcyjności i budowania tożsamości regionów wiejskich”.

Funkcje społeczne rolnictwa polegają na zachowaniu spójności społeczności wiejskiej, utrzymaniu integralności mieszkańców wsi, a także żywotności ekonomicznej obszarów wiejskich, co zapobiega

wykluczeniu społecznym i pauperyzacji ludności wiejskiej oraz powstrzymuje proces wyludniania się wsi. Biorąc pod uwagę potrzebę poszukiwania skutecznych i efektywnych środków polityki rozwoju obszarów wiejskich, zasadne jest pytanie, które z funkcji społecznych może spełniać wyłącznie rolnictwo, a które z nich mogą być realizowane również przez nierolnicze sektory czy gałęzie gospodarki oraz jaka jest cena dostarczania tego rodzaju dóbr przez poszczególne sektory (gałęzie).

Funkcje kulturowe obejmują pielęgnację tradycji lokalnych, kultywowanie zwyczajów i obrzędów itp. Realizując tego rodzaju funkcje, społeczności wiejskie mają swój udział we wzbogacaniu kultury narodowej. Przykładowo bogate dziedzictwo kulturowe ma swoje źródło w działalności pasterskiej górali, toteż ograniczanie gospodarki owczarskiej na terenach górskich może prowadzić do ubożenia dziedzictwa społeczności góralskiej. Jest to jednocześnie przykład zjawiska nierozłączności procesu wytwarzania dóbr publicznych i dóbr prywatnych, którego implikacją jest to, że brak jest substytutu rolnictwa jako dostarczyciela tego typu dóbr kulturowych.

Według Komisji Europejskiej odejście od wspierania rolnictwa ze środków publicznych wywołałoby niepożądane skutki środowiskowe (zwiększona presja na środowisko i zniszczenie wartościowych siedlisk naturalnych na obszarach o korzystnych warunkach prowadzenia działalności rolniczej wskutek koncentracji i intensyfikacji produkcji), ekonomiczne (obniżenie PKB, spadek zatrudnienia w sektorach bezpośrednio powiązanych z rolnictwem, ale także w sektorach nieżywnościowych, redukcja potencjału produkcyjnego rolnictwa europejskiego) i społeczne (marginalizacja obszarów mniej konkurencyjnych wskutek zaprzestania prowadzenia działalności rolniczej, nasilenie procesu wyludniania wsi). Dlatego też zaproponowane przez Komisję Europejską ścieżki dalszej ewolucji WPR we wszystkich trzech wariantach przewidują kontynuację wspierania rolnictwa wielofunkcyjnego w ramach obu filarów zreformowanej WPR.

Pierwszy wariant polegałby na nieznacznej modyfikacji stosowanych obecnie elementów polityki, a w odniesieniu do płatności bezpośrednich – na zmianie kryteriów podziału środków między kraje członkowskie (przy zachowaniu obecnego systemu przyznawania płatności). Jest to wariant najbardziej zachowawczy i oznacza trwałość rozwiązań realizowanych obecnie w ramach WPR, co zmniejsza niepewność prowadzenia działalności rolniczej, ułatwiając rolnikom podejmowanie decyzji długookresowych.

Zgodnie z założeniami opcji drugiej należałoby m. in. przewidzieć redystrybucję środków II filaru pomiędzy kraje członkowskie, zmienić kryteria podziału środków przeznaczonych na wsparcie bezpośrednie między kraje członkowskie oraz skonstruować czteroelementowy system płatności bezpośrednich, który zapewniłby zwiększenie roli płatności bezpośrednich w wynagradzaniu rolników za dostarczanie dóbr publicznych i jednocześnie ograniczyłby znaczenie tego instrumentu jako środka redystrybucji dochodu (wsparcia dochodów rolników). Wariant ten zakłada większe zrównoważenie celów politycznych oraz interesów krajów członkowskich, głównie dzięki zmianie kryteriów podziału środków.

Wariant trzeci przewiduje ukierunkowanie płatności na wynagradzanie za działania środowiskowe oraz kompensowanie kosztów prowadzenia działalności na obszarach o szczególnych ograniczeniach naturalnych, ograniczenie możliwości stosowania instrumentów interwencyjnych oraz skoncentrowanie narzędzi II filaru na celach w zakresie ochrony środowiska i przeciwdziałania zmianie klimatu. Wariant ten jest więc najsilniej ukierunkowany na aspekty środowiskowe.

Wydaje się, że największy potencjał dynamizowania zrównoważonego rozwoju obszarów wiejskich ma wariant trzeci, który przewiduje odejście od imperatywu wyrównywania dysparytetów dochodowych oraz ograniczenie możliwości podejmowania interwencji na rynku.

Zgodnie z założeniami WPR w nowym kształcie powinna przyczynić się do realizacji strategii „Europa 2020” [Strategia na... 2010] w zakresie inteligentnego, zrównoważonego i sprzyjającego włączeniu społecznemu rozwoju. Zarówno koncepcja rolnictwa wielofunkcyjnego, stanowiąca teoretyczne zaplecze propozycji Komisji Europejskiej na temat kształtu WPR w kolejnej perspektywie finansowej, jak i paradygmat rozwoju zrównoważonego, który jest fundamentem tworzenia planów długookresowych w wymiarze makroekonomicznym, odwołują się do aspektów gospodarczych, społecznych i środowiskowych, co zapewnia spójność celów WPR z długookresowymi celami Unii Europejskiej.

Wnioski

Przeprowadzona analiza propozycji Komisji Europejskiej w sprawie WPR po 2013 r. pozwala na pozytywne zweryfikowanie postawionej hipotezy. Jednocześnie, mając na uwadze przedstawione rozważania na temat funkcji rolnictwa europejskiego, roli państwa w finansowaniu dóbr publicznych oraz uwarunkowań społecznej akceptacji prowadzonej polityki, można wyciągnąć następujące wnioski:

1. Wypracowywanie kształtu WPR w nowej perspektywie finansowej jest skomplikowanym procesem agregacji preferencji indywidualnych.
2. Wiarygodne uzasadnienie potrzeby kontynuowania wsparcia publicznego dla rolnictwa jest podstawą legitymizacji WPR.
3. Komisja Europejska, opowiadając się za dalszym wspieraniem rolnictwa, wykorzystuje argumentację, której dostarcza koncepcja rolnictwa wielofunkcyjnego.
4. Kompatybilność koncepcji rolnictwa wielofunkcyjnego z doktryną rozwoju zrównoważonego ułatwia formułowanie celów i projektowanie instrumentów WPR spójnych z długookresową strategią rozwoju Unii Europejskiej.

Literatura

- Boltroniuk A.** 2010: Działalność rolnicza w Dolinie Biebrzy – elementy symbiozy i konfliktu. [W:] Wielofunkcyjność rolnictwa – kierunki badań, podstawy metodologiczne i implikacje praktyczne (red. J. Wilkin). Instytut Rozwoju Wsi i Rolnictwa PAN, Warszawa, 113-143.
- Klepacka-Kołodziejka D.** 2010: Gospodarka owczarska na terenach górskich jako przykład wielofunkcyjnego rolnictwa. [W:] Wielofunkcyjność rolnictwa – kierunki badań, podstawy metodologiczne i implikacje praktyczne (red. J. Wilkin). Instytut Rozwoju Wsi i Rolnictwa PAN, Warszawa, 145-164.
- Komunikat Komisji do Parlamentu Europejskiego, Rady, Europejskiego Komitetu Ekonomiczno-Społecznego i Komitetu Regionów „WPR do 2020 r.: Sprostac wyzwaniom przyszłości związanym z żywnością, zasobami naturalnymi oraz aspektami terytorialnymi”. KOM(2010) 672.
- Krajewska A., Milewski R.** 2005: Niedoskonałości rynku i rola państwa w gospodarce. [W:] Podstawy ekonomii (red. R. Milewski, E. Kwiatkowski). PWN, Warszawa, 197-226.
- Samuelson P.A., Nordhaus W.D.** 1995: *Ekonomia*, t. 2. PWN, Warszawa.
- Sobiecki R.** 2007: Globalizacja a funkcje polskiego rolnictwa. Oficyna Wydawnicza Szkoły Głównej Handlowej w Warszawie, Warszawa.
- Stachak S.** 2006: *Podstawy metodologii nauk ekonomicznych*. Wyd. „Książka i Wiedza”, Warszawa.
- Wilkin J.** 2010: Dobra dostarczane przez rolnictwo w świetle teorii dóbr publicznych. [W:] Wielofunkcyjność rolnictwa – kierunki badań, podstawy metodologiczne i implikacje praktyczne (red. J. Wilkin). Instytut Rozwoju Wsi i Rolnictwa PAN, Warszawa, 41-51.
- Wyniki badań Eurobarometru Europäer, Landwirtschaft und Gemeinsame Agrarpolitik. [www.ec.europa.eu], 2011.
- Zegar J.S.** 2010: Kategoria optymalności w rozwoju rolnictwa – współczesne wyzwania. *Rocz. Nauk Roln.*, seria G, t. 97, z. 3, 301-312.

Summary

The concept of multifunctional agriculture provides the scientific arguments to justify the need to support agriculture with public funds. The European Commission presenting its proposals for the CAP after 2013 has made use of those achievements. In all variants of the reformed CAP, it is foreseen to reward farmers for providing public goods, which is a basis of legitimacy of the EU policy towards agriculture and rural areas. Among the non-commercial functions of agriculture there can be identified environmental, spatial, social and cultural functions.

Adres do korespondencji:

mgr inż. Adrian Sadłowski, doktorant
Szkoła Główna Handlowa w Warszawie
Kolegium Ekonomiczno-Społeczne
ul. Wiśniowa 41
02-520 Warszawa
tel. (22) 849 27 86
e-mail: adriansadlowski@wp.pl